

Laura Koba

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Spraw Publicznych
e-mail: laura_05@op.pl
tel. +48 12 664 55 44

Bioetyka jako problem współczesności

Streszczenie. Bioetyka jest jednym z zagadnień, które są w centrum uwagi dzisiejszego świata. Nowa technologia i informatyka doprowadziły do odkryć naukowych na niespotykaną do tej pory skalę, umożliwiającą ingerowanie w życie jednostki i całych społeczeństw. Mogą przyczynić się do walki z chorobami niszczącymi ludzi i polepszać jakość życia. Mogą doprowadzić również do niekontrolowanych kataklizmów, wojen, przestępstw i chaosu na świecie.

Słowa kluczowe: bioetyka, badania naukowe, DNA, zagrożenia współczesnego świata, prawa człowieka, odpowiedzialność, etyka

Wprowadzenie

Imperatyw kategoryczny Immanuela Kanta „nie powinienem nigdy inaczej postępować jak tylko tak, żebym mógł także chcieć, aby maksyma moja stała się prawem powszechnym”¹ zawiera w sobie nakaz dla wszelkich działań ludzkich, których podstawą powinno być nieszkodzenie innym. Myśl filozofa wpisuje się dokładnie w ideę bioetyki i praw człowieka, bioetyki rozumianej jako „wyspecjalizowanej części filozoficznej etyki szczegółowej, która ustala oceny i normy moralne w związku z ingerencją w życie ludzkie w granicznych sytuacjach jego

¹ I. Kant, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, tłum. M. Wartenberg, Wyd. ANTYK, Kęty 2001, s. 19.

powstawania (biogeneza), trwania (bioterapia) i śmierci (tanatologia)² oraz praw człowieka, rozumianych jako tarcza chroniąca jednostkę przed nieuzasadnioną, niebezpieczną i narzuconą powyżej zakreśloną ingerencją.

1. Zamiast definicji pojęcia „bioetyka”

Bioetyka rozwinęła się na bazie gwałtownego wzrostu wiedzy genetycznej związanej z rozszyfrowaniem kodu genetycznego DNA w 1953 r., dokonany przez Jamesa Watsona i Francisca Cricka, umożliwiającego ingerowanie w „tworzenie” człowieka. Skutki tego odkrycia „zaważyły na postępie, jaki dokonał się w tym czasie w naukach biologicznych, a w genetyce medycznej w szczególności”³. Z jednej strony to rewolucyjne wydarzenie zapoczątkowało rozwój nowych technik badawczych w diagnostyce, prognozowaniu i leczeniu chorób⁴, z drugiej zaś stworzyło szanse grupom przestępczym oraz zbrodniczym reżimom na wykorzystanie kodu genetycznego do uszkodzenia płodu w celu eliminacji grup niepożądanych lub rozwinięcia „eugenicznych hodowli” wzmacniających wybrane cechy człowieka – odwagę i posłuszeństwo, czy wykorzystanie do produkcji broni biologicznej⁵. Problemy te uczyniły ludzkość odpowiedzialnymi za wdrożenie w życie fenomenalnych możliwości związanych z odkryciem DNA i poznaniem informacji genetycznej osoby. Podstawą tej odpowiedzialności stał się sam człowiek i ochrona jego człowieczeństwa, jego godności człowieka. Zaczęto tworzyć nowe podstawy etyczne i prawne dla nowych obszarów badawczych. Podstawy etyczne tworzy bioetyka. Prawo natomiast w głównej mierze bazuje na prawach człowieka.

Za twórcę terminu bioetyka uznaje się Vana Rensselaera Pottera. Amerykański biochemik, onkolog, w swoich pracach, zamiast na prawach indywidualnych, skupił się na osobistych obowiązkach. Ukuł pojęcie bioetyki, aby połączyć dyscypliny naukowe – biologię, medycynę, ekologię z wartościami ludzkimi⁶. Poprzez

² T. Biesaga, *Bioetyka*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, <http://ptta.pl/pef/pdf/b/bioetyka.pdf> [21.05.2014]. Wybrano jedną z wielu definicji „bioetyki”, sądząc, iż w pełni wskazuje na obszary zastosowania tego pojęcia.

³ T. Mazurczak, *Poznanie genomu człowieka – znaczenie dla współczesnej medycyny*, w: *Zastosowanie biologii w medycynie a prawa człowieka*, red. T. Mazurczak, WN PWN, Warszawa 2003, s. 9.

⁴ Dzięki szybkiemu rozwojowi nauk biologicznych i postępowi technicznemu możliwa stała się dializa nerek, transplantacja organów, prenatalna diagnostyka, stosowanie respiratorów i urządzeń do intensywnej terapii, skuteczniej zaczęto zwalczać epidemie i choroby oraz przesuwac granicę śmierci, za: T. Biesaga, op. cit.

⁵ J. Hołówka, *Genetyczna tożsamość jednostki*, w: *Powszechna Deklaracja o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka*, Polski Komitet do spraw UNESCO, Warszawa 1998, s. 19.

⁶ P.J. Whitehouse, *The Rebirth of Bioethics: Extending the Original Formulations of Van Rensselaer Potter*, „The American Journal of Bioethics” 2003, 3(4), W26-W31, za: file:///C:/Users/strada/Downloads/the_rebirth_of_bioethics.pdf [20.11.2014].

to zintegrowane podejście badacz wskazywał, iż mimo pozornej sprzeczności etyki ekologii z etyką biomedycyny można i należy uznać naturę za źródło wartości dla tej drugiej. Życie i zdrowie człowieka jest naczelnym zadaniem wspomnianych wyżej dyscyplin.

Mimo iż bioetyka jest terminem stosunkowo młodym (lata 70. XX w.), korzeniami sięga okresu starożytności i związana jest z zakazem moralnym ujętym w Dekalogu – Nie zabijaj!, obowiązkach lekarza wobec pacjenta określonych w przysiędze Hipokratesa lub zapisanych w Prawie Manu z przełomu I i II w. p.n.e.⁷ zakazujących wyzyskiwanie ludzi biednych, słabych i nieszczęśliwych. Nieludzkie traktowanie, takie jak okaleczenie, biczowanie, uwięzienie, zabójstwo, doprowadzenie do samobójstwa czy karę śmierci poruszał w kontekście rozważań o cnocie sprawiedliwości św. Tomasz z Akwinu⁸. Kwestia ochrony życia ludzkiego od chwili poczęcia stała się podstawą traktatu opata Francesco Cangiamila *Embriologia Sacra* z 1747 r.⁹ Kwestię autonomii pacjenta poruszył w 1803 r. Thomas Percival w pracy zatytułowanej *Medical Ethics*, w której decyzję o podejmowaniu leczenia oddawał choremu¹⁰.

2. Nakazy etyczne

Wspomniane wyżej przykłady zasad moralnych, obyczajowych i prawnych legły u podstaw późniejszych rozwiązań etycznych opartych na zasadzie – nie szkodzić drugiemu. Józef Bukowski wyróżnił trzy najogólniejsze etapy w ewolucji zachowań etycznych w stosunku do chorych, słabych i bezradnych.

Etap pierwszy charakteryzował się istnieniem wyłącznie ogólnych wskazań, które dotyczyły także przedstawicieli innych [niż lekarz – L.K.] profesji. Uczenie się medycyny nie odbiegało od rzemiosła. Ludzie wyobrażali sobie, że choroby powstają wskutek czarów, przeto schorzeniom można było zapobiegać lub leczyć je, posługując się „przeciw czarami”. Etap drugi to okres przysięg lekarskich. Próbowano wówczas zrozumieć istotę choroby w oparciu o prawa przyrody. Określano obowiązki lekarza w sposób bardziej precyzyjny, przypisując zasady odpowiedzialności za mało skuteczne leczenie. Za punkt przełomowy należy uznać wprowadzenie egzaminu państwowego i stworzenie warunków do nauczania uniwersyteckiego. (Do XIII w. medycyna była „partyzantką”, miała w swej karierze interesujące potyczki i bitwy, ale nie wygrała żadnej kampanii.

⁷ S. Jedynek, *Etyka starożytnego Wschodu*, Omega, Warszawa 1972, za: J. Bukowski, *Prawa człowieka i medycyna*, w: *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 339.

⁸ T. Biesaga, op. cit.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Th. Percival domagał się, aby lekarz przestrzegał trzech zasad: żył godziwie (zasada życia cnotliwego), nie szkodził drugiemu (zasada nieszkodzenia) i oddawał każdemu, co mu się należy (zasada sprawiedliwości). Ibidem.

Leczył, kto chciał i jak umiał. Punktem przełomowym było wprowadzenie nauczania akademickiego). Tak rozumianej medycynie towarzyszyła budowa przysięg, ale i kodeksów powinności zawodowych. Proces ten trwa także współcześnie¹¹.

Należy tu wspomnieć o ważnym aspekcie etycznym dotyczącym zagadnień związanych z zastosowaniem biologii i medycyny, a jest nią wielość „różnych akceptowalnych moralnie rozwiązań kontrowersyjnych problemów moralnych”¹². Dotyczą one m.in. takich zagadnień, jak: aborcja, eutanazja, kara śmierci, zapłodnienie *in vitro* czy eugenika. Toczące się na gruncie filozofii, religii, prawa spory moralne doprowadziły jedynie do kompromisów, w gruncie rzeczy mało zadowalających przeciwne strony. Przytaczając chociażby problem kary śmierci, który jest rozpatrywany z punktu widzenia zarówno zwolenników jej stosowania (retencjonistów lub represjonistów), jak i przeciwników (abolicjonistów) nie doprowadził do wypracowania jednego wzorca postępowania. W wielu stanach USA kara śmierci jest utrzymywana, natomiast w Europie – zniesiona (poza Białorusią, gdzie się ją wykonuje, i Turcją, gdzie istnieje w przepisach prawa, ale państwo to stosuje memorandum, tzn. nie wykonuje kary śmierci). Podobnie jest z aborcją, w jednych państwach jest dozwolona, w niektórych, tak jak np. w Polsce, istnieją ściśle określone prawem warunki do jej wykonywania, w innych (np. Irlandia) całkowicie zakazana.

W kwestii życia Europejski Trybunał Praw Człowieka, jako sądowy organ Rady Europy, nie podjął się, w swojej 60-letniej działalności, zdefiniowania prawa do życia i określenia początków życia ludzkiego (bezdyskusyjny jest fakt, że przepisy EKPC chronią życie ludzkie od chwili narodzin do chwili śmierci)¹³. Każdą sprawę dotyczącą zastosowania aborcji traktował indywidualnie i tak też orzekał, stosując jako podstawę EKPC, która ustanowiła minimalne standardy, zostawiając państwom swobodę działania w spełnieniu tych standardów¹⁴.

Dlatego też istotne stało się wypracowanie wspólnego wzorca moralnego, a tym są prawa człowieka uznane za wartości uniwersalne, gdyż, jak twierdzą teoretycy praw człowieka, są to fundamentalne prawa moralne, które coraz częściej zyskują ochronę formalnoprawną. „Głoszą powszechnie przyjęte standardy wolności, ograniczenia władzy państwa i świadczeń, których można oczekiwać od społeczeństwa reprezentowanego przez państwo zgodnie z podstawowymi wartościami moralnymi”¹⁵.

¹¹ J. Bukowski, *Prawa człowieka i medycyna*, w: *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 338-339.

¹² B. Gert, Ch.M. Culver, K. Danner Clouser, *Bioetyka. Ujęcie systematyczne*, tłum. M. Chojnacki, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2009, s. 7.

¹³ J. Kondratiewa-Bryzik, *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 121.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ J. Feinberg, *The Nature and Value of Rights*, „The Journal of Value Inquire” 1973, vol. 4, s. 243-257, za: W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, tłum. S. Kowalski, Wyd. Znak, Kraków 2011, s. 23.

3. Bioetyka a prawa człowieka

Myśl bioetyczna rozwijała się równolegle, w ścisłym powiązaniu z ideą praw człowieka. Autonomia człowieka oparta na jego wolności w aspekcie swobodnego decydowania za siebie, wolności wywodzącej się z myśli starożytnej, idea średniowiecznego indywidualizmu będącego potwierdzeniem jego podmiotowości w relacjach z innymi, zwłaszcza z władzą, idea sprawiedliwości społecznej i równości wobec prawa, idea rządów ograniczonych i działania państwa na rzecz obywateli, wszystko to legło u podstaw ochrony jednostki przed niekontrolowaną ingerencją najnowszych zdobyczy biologii, medycyny i techniki w życie człowieka.

Zabezpieczenia takie są tym bardziej zasadne, gdyż, jak pokazała II wojna światowa, brak skutecznej ingerencji społeczności międzynarodowej może doprowadzić do najcięższych zbrodni dokonywanych w celach medycznych. Wśród zbrodniarzy hitlerowskich najbardziej wyróżnił się doktor Mengele, zwany Aniołem Śmierci, prowadzący w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau eksperymenty pseudonaukowe, w wyniku których życie straciło tysiące osób. Niestety, uniknął kary. Zbrodnie hitlerowskie doprowadziły w 1947 r. do skazania na karę śmierci 19 lekarzy. Amerykański Trybunał Wojskowy uznał, że złamali oni podstawowe zasady człowieczeństwa.

Wyrok Trybunału dał również asumpt do ustanowienia powszechnej zasady poszanowania praw człowieka w medycynie:

Nieodzownym warunkiem jest dobrowolna zgoda osoby poddawanej doświadczeniu. Znaczy to, że dana osoba musi mieć prawne przesłanki do wyrażenia swej zgody, musi być w stanie podjąć dobrowolną decyzję, a nie pod wpływem siły, podstępem, oszustwa, presji, fałszywego pozoru lub jakiegokolwiek innej formy wpływania czy przymusu. Musi dostatecznie znać i oceniać daną dziedzinę, aby mogła podjąć rozsądną i świadomą decyzję. Ten ostatni warunek pociąga za sobą konieczność, ażeby osoba ta – przed odebraniem od niej oświadczenia co do zgody – była poinformowana o istocie, czasie trwania i celu doświadczenia, a także o metodzie i środkach, jakie mają być zastosowane, o wszystkich przykrościach i niebezpieczeństwach, jakich słusznie należy się spodziewać i konsekwencjach dla jej zdrowia czy też osobowości, jakie może pociągnąć za sobą udział w doświadczeniu. Obowiązek zbadania, czy zgoda została wyrażona i odpowiedzialność za to ciąży na każdym, kto nakazuje, kieruje lub przeprowadza doświadczenia. Są to obowiązki osobiste i osobista odpowiedzialność, których nie można bezkarnie przenieść na inne osoby¹⁶.

Wtedy również po raz pierwszy zastosowano tzw. formułę Radbrucha (*lex iniustissima non est lex*)¹⁷, zgodnie z którą wywiedzione z prawa natury prawa czło-

¹⁶ J. Bukowski, op. cit., s. 345.

¹⁷ Stworzona przez prawnika niemieckiego Gustawa Radbrucha formuła, która uzasadnia karalność aktów łamania praw człowieka w reżimach autorytarnych. Wywiedziona z prawa natu-

wieka stoją ponad prawem stanowionym, a tym samym ponad rozkazami. Każdy człowiek ma wolną wolę, musi sam podejmować decyzje, za które osobiście ponosi odpowiedzialność. Nie może zrzucać jej na innych. Ten sposób myślenia stał się podstawą wielu oskarżeń o dokonanie na ludziach najcięższych zbrodni. Stał się również podstawą prawa wewnętrznego i np. w polskim prawie karnym istnieje przepis, art. 122, który brzmi:

Kto w czasie działań zbrojnych atakuje miejscowość lub obiekt nie broniony, strefę sanitarną lub zneutralizowaną albo stosuje inny sposób walki zakazany przez prawo międzynarodowe, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności. § 2. Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych stosuje środek walki zakazany przez prawo międzynarodowe¹⁸.

Na podstawie sformułowanej wówczas formuły Radbrucha wszelkie działania funkcjonariuszy, urzędników, pracowników, działaczy, naukowców muszą być zgodne z prawami człowieka.

Za źródło tych praw uznaje się godność człowieka. Jej definicja, zapisana w wielu dokumentach międzynarodowych oraz najwyższych aktach prawa krajowego – konstytucjach uznaje ją za: przyrodzoną, co znaczy, że nikt jej nie daje, lecz każdy się z nią rodzi; niezbywalną, gdyż jest człowiekowi przypisana i na pewne działania nie ma zgody, np. uśmiercenia w celu ratowania życia innej osobie oraz nienaruszalną, gdyż za złamanie tej zasady ponosi się odpowiedzialność. W polskiej Konstytucji z 1997 r. o godności traktuje art. 30:

Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych¹⁹.

Godność osobowa jest również głównym zagadnieniem z obszaru praw człowieka i bioetyki. Legła ona u podstaw wszystkich dokumentów traktujących o bioetyce i człowieku. Poza kodeksami etycznymi społeczność międzynarodowa rozpoczęła pracę nad dokumentami normującymi zasady etyczne i prawne związane z nowymi zjawiskami rozwoju biotechnologii i medycyny. Jako pierwsza została stworzona w 1997 r. Powszechna Deklaracja o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka. Chociaż jest to tylko deklaracja, czyli przykład prawa „miękkiego”, podkreśla wagę dwóch naczelnych wartości – zasadę wolności i swobody badań naukowych oraz godności ludzkiej, to jednak wobec tej pierwszej wprowadza obowiązek podporządkowania się tej drugiej i nakazuje poszanowanie praw

ry uznaje wszelkie prawa stanowione niezgodne z jej zasadami za nielegalne. Pociąga to za sobą odpowiedzialność osób za naruszenie praw człowieka. Zob. G. Radbruch, *Filozofia prawa*, tłum. E. Nowak, WN PWN, Warszawa 2009.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. nr 88, poz. 553.

¹⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483.

człowieka, podstawowych wolności oraz zdrowia publicznego²⁰. Deklaracja „formułuje zasadę społecznej odpowiedzialności specjalistów zajmujących się badaniem genomu ludzkiego oraz nakłada na państwa moralny obowiązek zapewnienia z jednej strony przestrzeni do prowadzenia podobnych działań, a z drugiej do ukazania precyzyjnych ram „swobodnego prowadzenia badań nad genomem ludzkim, w poszanowaniu zasad przedstawionych w Deklaracji, w celu zagwarantowania poszanowania praw człowieka, podstawowych wolności i ochrony zdrowia publicznego. Powinny starać się zapewnić, by wyniki badań naukowych były stosowane wyłącznie do celów pokojowych”²¹.

W artykułach 9 i 10 Deklaracji wprowadzono nie tylko nakaz poszanowania praw człowieka, ale również założenie, że żadne badania ani zastosowania badań dotyczących genomu ludzkiego, w szczególności w dziedzinie biologii, genetyki i medycyny, nie powinny być uznawane za ważniejsze od praw człowieka, podstawowych wolności i godności ludzkiej jednostek lub, w danym przypadku, grupy osób²².

4. Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie²³

Na bazie Deklaracji w systemie Rady Europy ustanowiono Konwencję o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny: Konwencję o prawach człowieka i biomedycynie (w literaturze często używana jest nazwa Europejska konwencja bioetyczna) podpisano w Oviedo w 1997 r. W dokumencie jako główny cel zapisano ochronę godności i tożsamości osoby ludzkiej oraz zagwarantowano każdej osobie, bez dyskryminacji, poszanowanie jej integralności oraz innych podstawowych praw i wolności wobec zastosowań biologii i medycyny (art. 1)²⁴. W artykule 2 ustanowiono prymat istoty ludzkiej – „interes i dobro istoty ludzkiej przeważa nad wyłącznym interesem społeczeństwa i nauki”, zaś w artykule 3 podkreślono zasadę sprawiedliwego dostępu do opieki zdrowotnej. Istotą Konwencji oraz protokołów dodatkowych do Konwencji (Protokół dodatkowy o zakazie klonowania istot ludzkich, Protokół dodatkowy dotyczący transplantacji organów i tkanek pochodzenia ludzkiego, Protokół dodatkowy dotyczący badań biomedycznych, Protokół dodatkowy dotyczący testów

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Powszechna Deklaracja o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka, www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_o_Genomie_Ludzkiem_i_Prawach_Czlowiek_8230.pdf [10.08.2014].

²³ *Wybór konwencji Rady Europy*, opr. K. Drzewicki, WN PWN, Warszawa 1999, s. 423-435.

²⁴ Ibidem, s. 425.

genetycznych dla celów zdrowotnych) jest ochrona praw jednostki związanych z obszarem bioetyki. Godność oraz zasada wolności i równości stanowią podstawę wszystkich praw człowieka (osobistych, politycznych, socjalnych, ekonomicznych, kulturalnych i tzw. praw III generacji)²⁵.

Z zasady wolności wywodzi się przede wszystkim, że nie można przeprowadzić interwencji medycznej lub badań naukowych bez swobodnej i świadomej zgody osoby zainteresowanej (istnieją ograniczenia w stosunku do osób niezdolnych do wyrażenia zgody, m.in. dzieci i osób chorych psychicznie – art. 17 wyjaśnia, że badania mogą być przeprowadzone, jeżeli są w stanie zapewnić rzeczywistą i bezpośrednią korzyść dla ich zdrowia, wymagana zgoda została wyrażona na piśmie i dotyczy konkretnego badania, osoba poddana badaniom nie sprzeciwia się)²⁶. Z zasady równości wywodzi się zakaz dyskryminacji ogólnej z jakiegokolwiek powodu (art. 11 – każda forma dyskryminacji skierowana przeciwko danej osobie ze względu na dziedzictwo genetyczne jest zakazana) oraz zakaz ze względu na płeć, co oznacza, że zakazane jest wykorzystywanie technik medycznych do wspomaganej prokreacji, dotyczącej wyboru płci, chyba że zachodzą ku temu przesłanki medyczne, mogące uchronić dziecko przed wadą genetyczną (art. 14)²⁷. Podobnie jak w Powszechnej Deklaracji o Genomie Ludzkim i Prawach Człowieka, Konwencja odnosi się również do deontologii zawodowej „Jakkolwiek interwencja w dziedzinie zdrowia, w tym badania naukowe, musi być przeprowadzona przy poszanowaniu norm i obowiązków wynikających z zasad postępowania zawodowego, jak również reguł postępowania, które mają zastosowanie w konkretnym przypadku”²⁸.

5. Ochrona praw pacjenta w Europejskiej konwencji bioetycznej

Prawa osób podlegających ochronie ze strony Konwencji w większości pokrywają się z prawami pacjenta, w przypadku gdy zastosowanie biomedycyny wiąże się z badaniami osób chorych. Konwencja gwarantuje każdej osobie prawo do prywatności, w tym do ochrony danych drażliwych o chorobie i leczeniu. Z prawem tym nierozdzielnie związane jest prawo do informacji na temat choroby i danych zbieranych o zdrowiu osoby, szanując jednak jej życzenie do niezapoznawania się z uzyskanymi w trakcie badań naukowych czy medycznych. W art. 16 Konwen-

²⁵ Wszystkie generacje praw człowieka zostały uznane za nierozdzielne, patrz: *Deklaracja Wiedeńska i program działania Światowej Konferencji Praw Człowieka*. Wiedeń, Czerwiec 1993, red. R. Hliwa, Instytut Nauk Prawnych PAN, Poznańskie Centrum Praw Człowieka, Poznań 1998.

²⁶ Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka wobec zastosowań...

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

cji podano warunki, jakie muszą być uwzględnione, by badania naukowe zostały uznane za dopuszczalne. Są to:

- i) brak metody o porównywalnej skuteczności, alternatywnej do badań na ludziach,
- ii) ryzyko podejmowane przez osobę poddaną badaniom jest proporcjonalne do potencjalnych korzyści wynikających z tych badań,
- iii) projekt badań został zatwierdzony przez właściwą instytucję w wyniku niezależnej oceny jego wartości naukowej, w tym wagi celu badań i po przeprowadzeniu wszechstronnej oceny co do jego dopuszczalności pod względem etycznym,
- iv) osoba poddawana badaniom jest informowana o swoich prawach oraz o ochronie gwarantowanej jej w przepisach prawa,
- v) wymagana zgoda, o której mowa w artykule 5, powinna być wyrażona w sposób wyraźny i dotyczyć konkretnego badania oraz powinna być udokumentowana. W każdej chwili można swobodnie zgodę wycofać²⁹.

Opierając się na różnych dokumentach stworzonych w obszarze bioetyki i medycyny (związanych z ochroną praw pacjentów czy kodeksów etycznych dotyczących deontologii zawodowej), można stworzyć katalog praw człowieka powszechnie uznanych w medycynie. Poza wyżej wymienionymi, prawem do wyrażania zgody czy prawem do informacji, są to prawa związane z autonomią jednostki, z byciem pacjentem czy osobą, której umożliwiono dochodzenia swoich praw w sytuacji naruszeń.

Prawa związane z autonomią jednostki to: prawo do wolnego wyboru i autonomicznej decyzji dotyczących leczenia i zgody na udział w badaniach, prawo wolnego wyboru procedury leczenia oraz świadczeniodawców na podstawie rzetelnej informacji, prawo do prywatności i poufności.

Do najważniejszych praw pacjentów należy zaliczyć prawo do profilaktyki, czyli prawo do należytej opieki, okresowej kontroli lekarskiej, zwłaszcza dzieci i ludzi młodych w celu zapobiegania chorobom. Prawo to powinno nakładać na urzędników obowiązek informowania o skutkach nieprzestrzegania higieny zdrowotnej, grożącej różnymi konsekwencjami. Z tym wiąże się konieczność przygotowania i wdrażania w życie edukacji zdrowotnej.

6. Ochrona praw pacjenta w Konstytucji RP z 1997 roku i innych dokumentach

Jednym z podstawowych praw człowieka zapisanych w różnych dokumentach międzynarodowych i krajowych jest prawo dostępu do opieki medycznej. Jako

²⁹ Ibidem, s. 428.

przykład można podać zapis o prawie każdego do ochrony zdrowia zawarty w art. 68 Konstytucji RP z 1997 r.:

1. Każdy ma prawo do ochrony zdrowia.
2. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych. Warunki i zakres udzielania świadczeń określa ustawa.
3. Władze publiczne są obowiązane do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej dzieciom, kobietom ciężarnym, osobom niepełnosprawnym i osobom w podeszłym wieku.
4. Władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska.
5. Władze publiczne popierają rozwój kultury fizycznej, zwłaszcza wśród dzieci i młodzieży.

Przepis ten daje podstawę do korzystania ze świadczeń medycznych, których katalog zapisany jest w ustawie (badania i porady lekarskie, leczenie ambulatoryjne, szpitalne i domowe, rehabilitacja lecznicza, profilaktyka zdrowotna i in.)³⁰.

Wśród nich należy wymienić prawo o poszanowaniu czasu pacjenta, co wiąże się z prawem do uzyskania niezbędnego leczenia w krótkim, wcześniej określonym czasie³¹. Józef Bukowski wymienia również: prawo do przestrzegania norm jakościowych, co oznacza, że każdemu pacjentowi należy się „korzystanie ze świadczeń zdrowotnych wysokiej jakości, które powinny być zrealizowane zgodnie ze szczegółowo określonymi zasadami i normami”³², prawo do bezpieczeństwa (prawo do korzystania z prawidłowo świadczonych usług zdrowotnych, nie wyrządzając człowiekowi żadnej krzywdy, wolnych od błędów, zgodnie z dobrą praktyką lekarską oraz prawo dostępu do świadczeń zdrowotnych i leczenia zgodnego z wysokimi normami bezpieczeństwa), prawo do innowacji, prawo do unikania niepotrzebnego cierpienia i bólu, prawo do leczenia (programy diagnostyczne i terapeutyczne) dostosowane do potrzeb³³.

Prawo pacjenta do dochodzenia swoich praw obejmuje: prawo do zażaleń w sytuacji uszczerbku na zdrowiu oraz prawo do uzyskania odpowiedzi lub innej informacji zwrotnej, prawo do rekompensaty (prawo do otrzymania odpowiedniego odszkodowania w rozsądnym krótkim czasie, jeśli dozna krzywdy fizycznej, moralnej lub psychicznej, spowodowanej źle prowadzonym leczeniem)³⁴.

³⁰ Informacje o świadczeniach, www.nfz.gov.pl/new/?katnr=11&dzialnr=5 [1.12.2014].

³¹ J. Bukowski, op. cit.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

Podsumowanie

Wymienione wyżej zagadnienia, rozgrywające się na styku bioetyki i praw człowieka, są poważnym problemem współczesności. Uzależnione są przede wszystkim od świadomości społeczeństwa, przygotowania funkcjonariuszy, urzędników, pracowników, naukowców i działaczy w celu prawidłowego korzystania ze zdobyczy współczesnej medycyny i biotechnologii. Niebezpieczeństwo wykorzystania tych zdobyczy przez grupy przestępcze, ludzi żądnych władzy i pieniędzy, „państwa bandyckie” czy psychopatów może doprowadzić do wielu drastycznych naruszeń praw człowieka, czego przykładem były wydarzenia II wojny światowej.

Literatura

- Bukowski J., *Prawa człowieka i medycyna*, w: *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, red. L. Koba, W. Waclawczyk, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa 2009.
- Deklaracja Wiedeńska i program działania Światowej Konferencji Praw Człowieka. Wiedeń, Czerwiec 1993*, Instytut Nauk Prawnych PAN, red. R. Hliwa, Poznańskie Centrum Praw Człowieka, Poznań 1998.
- Gert B., Culver Ch.M., Clouser K.D., *Bioetyka. Ujęcie systematyczne*, tłum. M. Chojnacki, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2009.
- Kontratiewa-Bryzik J., *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483.
- Mazurczak T., *Poznanie genomu człowieka – znaczenie dla współczesnej medycyny*, w: *Zastosowanie biologii w medycynie a prawa człowieka*, red. T. Mazurczak, WN PWN, Warszawa 2003.
- Radbruch G., *Filozofia prawa*, tłum. E. Nowak, WN PWN, Warszawa 2009.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. nr 88, poz. 553.
- Whitehouse P.J., *The Rebirth of Bioethics: Extending the Original Formulations of Van Rensselaer Potter*, „The American Journal of Bioethics” 2003, 3(4): W26-W31, za: file:///C:/Users/strada/Downloads/the_rebirth_of_bioethics.pdf [20.11.2014].

Bioethics as a Problem of Modern Times

Summary. Bioethics is one of the issues that are at the center of attention in today's world. New technology and computing have led to scientific breakthroughs on an unprecedented scale, enabling interference in the lives of individuals and entire societies. These scientific discoveries can contribute to the fight against diseases that destroy the people of today and improve the quality of life. They can also lead to uncontrollable natural disasters, wars, crime, and chaos in the world.

Key words: bioethics, research, DNA, threats of the modern world, human rights, accountability, ethics